

Grepl, Miroslav; Karlík, Petr

Typ I - Deagentizace

In: Grepl, Miroslav; Karlík, Petr. *Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1983, pp. 37-67

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121938>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

5. Jedním ze základních typů odvozených diatezí je deagentizace. Rozumí se jí odsunutí zpravidla personického „původce“ nebo „nositele“ z primární pozice S_{nom} (podmětu) ZVS. Jde tedy o participant specifikovatelný výrazy se sémantickým rysem /+HUM/ nebo výrazy označujícími instituce, úřady, lidská zařízení. Jen zdánlivě může být participant „agens“ v ZVS lexikálně specifikován výrazy označujícími nástroje, prostředky, stroje (viz 5.16). Tento typ deagentizace je podmíněn řadou faktorů, mezi nimi i sémantických: v češtině např. většinou nepřipouštějí takovou operaci predikáty existenční nebo statické predikáty s relací přináležitosti (posidence) a kvalifikace.

Při tomto typu sekundárních diatezí zaujímá agentní participant jinou syntaktickou pozici než S_{nom} , a to pozici fakultativní (nevalenční), nebo gramatická konstrukce syntaktickou pozici odpovídající tomuto participantu vůbec nemá, a tím ho dekonkretizuje.

Základní syntaktické konstrukce deagentizace jsou:

- (a) konstrukce s reflexivní formou slovesnou typu *spí se, čte se, pracuje se*;
- (b) konstrukce *býti* + participium trpné (tzv. opisné pasívum) typu *byl opraven, je kritizován, bude potrestán, je zakryt*;
- (c) konstrukce s transponovaným užitím formy 3. osoby plurálu typu *v rádiu hlásili, tak nám zabili Ferdinanda, pijí tam mnoho vína*;
- (d) konstrukce s transponovaným užitím ostatních forem morfologické kategorie osoby typu *s poctivostí nejdál dojdeš, na začátku věty píšeme velké písmeno, když něco slíbím, tak to splním*;
- (e) konstrukce *míti* + participium trpné typu *mám přidělen byt, měl tu knihu už přečtenou, budeš mít ustláno*;
- (f) konstrukce *dostat* + participium trpné typu *dostal jsem přidělen byt, dostal jsem vynadáno, dostane to nařízeno*;
- (g) konstrukce *nechat/dát* + infinitiv typu *dal jsem si ušít nové šaty, nechal jsem si opravit auto, nechal si to dobře zaplatit*.

Těmto syntaktickým konstrukcím, signalizujícím sekundární diateze deagentizačního typu, říkáme souhrnně deagentiva. Jejich využití je podmíněno řadou sémantických faktorů. Lze je popsat pomocí sémantických distinktivních rysů (viz tabulku č. 2).

Na základě těchto distinktivních rysů se uvedených syntaktických konstrukcí užívá za různých distributivních podmínek.

5.1 Deagentizace typu Agens – Patiens (typ A)

Tento typ představují struktury, ve kterých je agentní participant (personický nebo animální) odsunut ze syntaktické pozice S_{nom} (podmětu) ZVS. Na jeho místo se u sloves tranzitivních dostává „patiens“. Výsledkem jsou tedy derivované struktury dvojčlenné s „patientem“ v pozici S_{nom} (podmětu). U sloves intransitivních (s tzv. nepřímým komplementem) nebo ryze subjektivních (nepředmětových) derivované struktury syntaktickou pozici S_{nom} (podmětu) neobsahují, výsledkem jsou tedy tzv. věty jednočlenné.

Při využití konstrukcí s transponovanými formami morfologické kategorie osoby se redukuje v důsledku jejich transpozice úplný valenční potenciál predikátu o levou valenci S_{nom} (viz 5.13, 5.14).

Irrelevantní je při deagentizaci typu A to, zda struktura ZVS obsahuje nebo neobsahuje také participant v roli „recipientu“ nebo „iniciátoru“. Pokud je ZVS ve své sémantické struktuře obsahuje, zaujímají jak v GVV ZVS, tak v GVV derivované struktury touž syntaktickou pozici.

Základní konstrukce, jimiž je tento typ sekundární diateze realizován, jsou:

- (a) konstrukce s reflexivní formou slovesnou,
- (b) konstrukce s *býti* + participium trpné,
- (c) konstrukce s transponovaným užitím formy 3. os. pl.,
- (d) konstrukce s transponovaným užitím ostatních forem morfologické kategorie osoby.

Z jejich distinktivních rysů, uvedených v tabulce 2, vyplývají základní distributivní předpoklady a podmínky jejich užití, eventuálně jejich ekvivalence (viz tabulku 3).

5.11 Syntaktická konstrukce s reflexivní formou slovesnou

Používá se jako forma deagentizace u predikátů implikujících osobního (personického) „konatele“, „nositele“ nebo „procesor“. Umožňuje odsunout tyto participanty ze syntaktické pozice S_{nom} (podmětu) ZVS, neumožňuje však v češtině vyjádřit „konatele“, „nositele“ nebo „procesor“ v jiné syntaktické pozici derivované struktury. Reflexivní formy slovesné se v češtině používá prakticky jen ve 3. os.

Deagentní konstrukce s reflexivní formou slovesnou se užívá v podstatě za těchto distributivních podmínek:

(1) Výrazy pro specifikaci participantu agens (nositel, procesor) obsahují sémantický rys /+HUM/ (+)

(27) *Lidé hlídali vinohrady až do rána.*

(27a) *Hlídaly se vinohrady až do rána.*

(28) *Psi hlídali vinohrady až do rána.*

(28a) **Hlídaly se vinohrady až do rána.*

(2) V odvozené syntaktické struktuře je vyjádřen agens (—)

Z toho vyplývá, že nějaký personický „agens“ je sice sémanticky implikován, ale derivovaná struktura s touto konstrukcí neumožňuje jeho realizaci, a tak

pokud to není jednoznačně dáno kontextem nebo situací, je „agens“ dekonkretizován, anonymizován:

(29) *Studovali jsme i o vánočních svátcích.*

(29a) **Studovalo se námi i o vánočních svátcích.*

(29b) *Studovalo se i o vánočních svátcích.*

(30) *Jo, tenkrát ještě děvčata nosila minisukně.*

(30a) *Jo, tenkrát se ještě nosily minisukně.*

(3) Mluví a adresát jsou vyloučeni z role agentu (±)

Z této podmínky vyplývá, že konstrukce s reflexivní formou slovesnou je pro deagentizaci typu A použitelná i v případech, kdy v roli „agentu“ vystupuje jen mluvčí nebo jen adresát, nebo kdy jsou mluvčí nebo adresát v této roli zahrnuti:

(31) *O tom se zde už mluvilo.* (= já, ty, já + ostatní, ty + ostatní atd.)

Důsledkem toho, že mluvčí i adresát mohou být potenciálně zahrnuti v roli „agentu“, je i to, že reflexivní forma slovesná umožňuje „agens“ nejen anonymizovat, ale i zevšeobecnit (generalizovat): jde pak o jeden typ vět s tzv. všeobecným konatelem; často mají tyto věty komunikativní funkci instrukce, návodu, normy:

(32) *Na začátku věty se píše velké písmeno.*

(33) *O tom se všude mluví.*

(34) *V této kavárně se dobře jí.*

(35) *Zákony se musí dodržovat.*

(36) *Vidlička se drží v levé ruce.*

(37) *Omáčka se procedí, přilije se víno a za občasného míchání se znovu krátce povaří.*

Použití reflexivní formy u predikátů statických se cítí jako nespisovné a využívá se ho jako prostředku jazykové komiky:

(38) *Včera se bylo doma.*

(39) *Když se má auto, to se to jezdí.*

(40) *Tady se není na pastvě.*

(4) *Patiens* je „někdo“, nikoli „něco“ (je specifikovatelný třídou substantiv se sémantickým rysem /+HUM/) (±)

(41) *Umývají okna.*

(41a) *Umývají se okna.*

(42) *Umývají holčičku.*

(42a) **Umývá se holčička.*

Užití reflexivní formy bývá v případech s personickým „patientem“ vyloučeno zpravidla proto, že by došlo k nežádoucí homonymii s reflexivním slovesem, přesněji řečeno se syntaktickou reflexivizací, při níž se výrazem *se*, specifikujícím patientní participant, signalizuje jeho referenční identita s jakýmkoli personickým, v daném případě agentním participantem v pozici gramatického podmětu. K takové kolizi reflexivní formy slovesné se syntaktickou reflexivizací dochází zejména při dějích, které konatel může vykonávat sám na sobě nebo se sebou.

Poznámka: Od reflexiv tantum a reflexivní formy slovesné (viz 5.11), kterou považujeme za specifický morfologický tvar sloves nereflexivních, je třeba lišit tzv. reflexivizaci. Ta je podle našeho názoru v zásadě dvojitá: syntaktická a slovtvorná. Při syntaktické reflexivizaci si zachovávají výrazy *se, si* zájmený charakter, ve větě představují jednu z pravých valencí predikátu a funkcí této reflexivizace je identifikovat participant, který specifikují (zpravidla „patiens“ nebo „recipient“), s participantem v pozici gramatického podmětu: *Petr oholil Pavla* // *Petr se oholil, Petr uklídl Pavlovi byt* // *Petr si uklídl byt*. O slovtvornou reflexivizaci jde tam, kde výrazy *se (si)* nabývají povahy slovtvorného formantu, pomocí kterého se dnes produktivně derivují dekauzativní slovesa od odpovídajících kauzativ: *Zima ho roztřásla* // *Roztřásl se zimou, Pavlův příchod ho probudil* // *Probudil se Pavlovým příchodem* (viz 7.7).

Z naší poznámky vyplývá, že spojení sloveso + *se* bývá často homonymní: může jít buď o reflexivní formu slovesnou (*Chodby se pokrývají koberci*) homonymní se slovtvornou reflexivizací (*Lesy se pokrývají mlhou*), anebo o reflexivní formu slovesnou (*To se nevidí často*) homonymní se syntaktickou reflexivizací (*Vidí se v zrcadle*).

Ve větách s dějem, který „konatel“ sám na sobě vykonávat nemůže, k homonymii reflexivní formy slovesné a syntaktické reflexivizace nedochází. V tomto případě je proto možno při deagentizaci typu A užít i reflexivní formy slovesné (Mrázek, 1976):

(43) *Ti lidé se obvykle posílali na nejtěžší práce.*

(44) *Konferenciér se hledal marně.*

(45) *Cizinci se obsluhují přednostně.*

(46) *Žádní zvědavci se nepouštějí.*

(47) *Děti se očkují v pátek dopoledne.*

(48) *Každý opilec se odsud bude napříště vyhazovat.*

V této souvislosti zasluhují pozornost také konstrukce typu:

(49) *Léčím se u dr. Crhy.*

(50) *Holím se v Šarmu.*

(51) *Frank Sinatra se obléká u Diora.*

(52) *Školím se u prof. Nováka.*

Jde zřejmě o deagentní konstrukce. Užítí reflexivní formy je zde umožněno tím, že „agens“ v nich nabývá přídatné sémantické role „místo“ (viz 4.21) a naopak „patiens“ přídatné role „iniciátor“. Fr. Kopečný (1954) mluví o tzv. „podníceném pasivu“. Sémanticky jde většinou o třídu predikátů s rysem „pozitivní výsledek“. K výrazným formálním rysům syntaktických struktur s „podníceným pasivem“ patří i to, že reflexivní forma slovesná je v nich možná ve všech gramatických osobách.

(5) Sloveso má objektový komplement (±)

Pro užítí konstrukce s reflexivní formou slovesnou je v češtině tato distributivní podmínka v podstatě irelevantní. Deagentizace touto formou je proto možná jak u sloves, jejichž gramatický větný vzorec syntaktickou pozici komplementu obsahuje, tak u sloves, v jejichž gramatické struktuře taková pozice obsažena není, tedy u tzv. sloves nepředmětových:

(53) *Střecha se už opravovala.*

(54) *O tom se hovořilo na schůzi.*

(55) *Tancovalo se až do rána.*

(56) *V novinách se včera psalo, že do Československa přijede ministr zahraničnických věcí SSSR.*

Jak vyplývá z dokladů, je ve větě (53) reflexivní forma slovesná osobní, neboť jde o sloveso tranzitivní v ZVS. tj. „patients“ zaujímá v gramatické struktuře ZVS syntaktickou pozici přímého komplementu S_{acc} a v derivované struktuře se tento participant dostává do pozice gramatického podmětu S_{nom} . Ve větách (54) a (55) jde o reflexivní formu neosobní, neboť derivované struktury neobsahují syntaktickou pozici gramatického podmětu S_{nom} .

Ve větě (56) je reflexivní forma rovněž neosobní, neboť výraz specifikující participant „patients“ zaujímající v GVV derivované struktury syntaktickou pozici S_{nom} (podmětu) je větný, a tedy nemůže určovat kongruenční kategorie predikátu *psát*.

(6) Mluvíci nebo adresát jsou vyloučeni z role pacientu v pozici S_{acc} ZVS (+)

Právě z toho vyplývá, že užití reflexivní formy je limitováno v zásadě jen na 3. os. sg. a pl.

(57) *Dozorci mě|Pepík postlali na nejtěžší práce.*

(57a) *Postlal jsem se...|Pepík se postlal na nejtěžší práce.*

Výjimku z této distributivní podmínky představují konstrukce, v nichž je reflexivní formy užito i pro 2. osobu, ale jen jako performativa. Jde o konstrukce stylově příznakové pro úřední styl:

(58) *Odsuzujete se k 5 letům vězení.*

(59) *Vylučujete se z dalšího studia.*

(60) *Upozorňujete se, že jste dosud nezaplatil nájemné.*

(61) *Vyzýváte se, abyste se dostavil na národní výbor.*

(62) *Ustanovujete se ředitelem letní školy.*

5.12 Syntaktická konstrukce *býti* + trpné participium

Této konstrukce se používá k deagentizaci typu A za těchto distributivních podmínek:

(1) Výrazy pro specifikaci participantu agens (nositel, procesor) obsahují sémantický rys /+HUM/ (±)

(63) *Lidé hlídali vinohrady až do rána.*

(63a) *(Lidmi) byly hlídány vinohrady až do rána.*

(64) *Psi hlídali vinohrady až do rána.*

(64a) *(Psy) byly hlídány vinohrady až do rána.*

Jak vyplývá z dokladu (64a), umožňuje konstrukce *býti* + trpné participium odsunout ze syntaktické pozice S_{nom} ZVS také participanty specifikovatelné substantivními výrazy s rysem /+ ANIM/. Srov. ještě např.:

(65) *Molí rozežrali gauč.*

(65a) *(Moly)|od molů byl rozežrán gauč.*

(66) *Kůrovci napadli les.*

(66a) *(Kůrovci) byl napaden les.*

(67) *Neustále mě obtěžují mouchy a jiný hmyz.*

(67a) *Jsem neustále obtěžován (mouchami a jiným hmyzem).*

(68) *Psi střežili (plašili, rozháněli) ovce.*

(68a) *(Psy) byly ovce střeženy (plašeny, rozháněny).*

Syntaktická pozice pro animální participant může mít ve strukturách se sekundární diatezí často vedle formy S_{Instr} také formu $od S_{Gen}$:

(69) *Chlapec byl pokousán (psem/|od psa).*

(2) V odvozené syntaktické struktuře je vyjádřen agens (±)

Tím se výrazně v češtině liší tyto derivované struktury od struktury s reflexivní formou slovesnou. Důsledkem pak je, že konstrukce *býti* + trpné participium umožňuje participant „agens“ nejen dekonkretizovat (anonymizovat nebo generalizovat), nýbrž pouze odsunout do pozadí:

(70) *Léčbu tuberkulózy vyřešili vědci úspěšně již v minulém století.*

(70a) *Léčba tuberkulózy byla vyřešena (vědci) úspěšně již v minulém století.*

(70b) **Léčba tuberkulózy se vědci úspěšně vyřešila již v minulém století.*

(3) Mluvíci a adresát jsou vyloučeni z role agentu (±)

Role „agens“ v ZVS může zahrnovat mluvčího i adresáta. Proto pokud v derivovaných strukturách „agens“ není explicitně vyjádřen nebo není konkretizován situací nebo kontextem, umožňují konstrukce typu *býti* + trpné participium „konatele“ zevšeobecnit: jde o další typ vět s tzv. všeobecným konatelem:

(71) *Zákony musí být dodržovány.*

(72) *O tom bylo vysloveno již mnoho názorů.*

(73) *Naše poznatky jsou prověřovány v praxi.*

Poznámka: U slovesa *znát* se jako živá v této funkci dochovala konstrukce *býti* + staré trpné participium na -m (nikoliv trpné participium *n-ové*, resp. *t-ové*): *To už je dávno známo, Není proto známo, jak to začalo.*

(4) *Patiens* je „někdo“, nikoli „něco“ (je specifikovatelný třídou substantiv se sémantickým rysem /+HUM/) (±)

Tato podmínka je pro použití konstrukce *býti* + trpné participium v podstatě irelevantní. Zvláštní pozornost ovšem zasluhují v této souvislosti ZVS, ve kterých má výraz specifikující participant „*patiens*“ stejnou referenci s výrazem specifikujícím participant „agens“ a predikátem je dokonavé sloveso. Identita participantů se ve výrazové rovině ZVS projevuje syntaktickou reflexivizací: užitím reflexivního zájmena *se* pro specifikaci participantu „*patiens*“:

(74) *Petr se oholil (oblékl, umyl, učesal . . .).*

Věty typu (74) jsou deagentizovatelné konstrukcí *býti* + participium trpné, deagentizaci nelze realizovat konstrukcí s reflexivní formou slovesnou:

(74a) *(když jsem tam přišel) Petr už byl oholen (umyt, učesán, oblečen . . .).*

V derivovaných strukturách tohoto typu nelze rovněž vyjádřit „agens“, a nadto mají vždy sémantický rys (+ rezultativnost) (viz 5.123):

(74b) **Petr byl oholen sebou.*

(5) Sloveso má objektový komplement (+)

Z této distributivní podmínky je zřejmé, že konstrukce *býti* + trpné participium je v češtině možné užít jen u predikátů s pravou valencí (s objektovým komplementem). Nemusí to být však jen predikáty přechodné (tranzitivní),

tj. s valenční pozicí S_{acc} , ale i predikáty s valenčními pozicemi jinými (predikáty intranzitivní). U predikátů přechodných zaujímá v odvozené syntaktické struktuře „patiens“ pozici S_{nom} , výsledkem je tedy derivovaná struktura dvojčlenná a konstrukce *býti* + trpné participium je osobní (75a). U predikátů nepřechodných zůstává „patiens“ ve stejné syntaktické pozici jako v ZVS, derivovaná struktura tedy pozici S_{nom} (gramatického podmětu) neobsahuje: výsledkem je tak derivovaná struktura jednočlenná a konstrukce *býti* + trpné participium je neosobní (76a):

(75) *Léčbu tuberkulózy vědci vyřešili úspěšně již v minulém století.*

(75a) *Léčba tuberkulózy byla (vědci) úspěšně vyřešena již v minulém století.*

(76) *Účastníci zasedání o těchto problémech dlouho diskutovali.*

(76a) *(Účastníky zasedání) bylo o těchto problémech dlouho diskutováno.*

Jak ukazuje doklad (76a), užití konstrukce *býti* + trpné participium se cítí v takovém případě často jako prostředek knižní, až strojený, zejména jde-li o sloveso nedokonavé. Srov. ještě např.:

(77) *S tím bylo počítáno na příští čtvrtletí.*

(78) *O tom bylo uvažováno již dávno.*

(79) *Tomu je přikládána velká důležitost.*

Pozornosti zasluhují událostní predikáty s významem „změna polohy“ nebo „změna lokalizace“ typu *položít, postavit, pověsit, zastrčit, posadit* apod.:

(80) *Někdo položil knihu na stůl.*

ZVS s těmito predikáty lze deagentizovat dvojím způsobem:

5.121 Konstrukcí *býti* + trpné participium s DR / $\pm R$ /.

Pokud má derivovaná struktura sémantický rys $-R$ (nerezultativnost), obsahuje její sémantická struktura participant „směr“, specifikovatelný v ZVS i v derivované struktuře směrovým adverbium nebo adverbiálním výrazem s formou *na* S_{acc} , *do* S_{gen} aj.:

(80a) *Kniha byla položena někým na stůl.*

Pokud má derivovaná struktura sémantický rys $+R$ (rezultativnost), obsahuje její sémantická struktura participant „místo“, specifikovatelný v derivované struktuře místním adverbium nebo adverbiálním výrazem ve formě *na*, *v* S_{loc} :

(80b) *Kniha byla položena || položená na stole.*

(80c) *Kniha je položena na stole.*

Ve větách (80b) a (80c) nelze potom vyjádřit agens.

5.122 Konstrukcí s „aktivní“ formou 3. os. sg. nebo pl. nedokonavých indeterminovaných predikátů typu *ležet, stát, viset, trčet*:

(80d) *Kniha leží na stole.*

(81) *Klobouk visí na věšáku.*

(82) *Auto stojí před domem.*

Je třeba zdůraznit, že věty typu (80d) jsou ekvivalentní jen s větami typu (80b) a (80c), nikoli s větami typu (80a). Podrobně k tomu viz 5.213.

Poznámka: Deagentní struktury typu A, jejichž základem je predikát s pravovalenčnou pozicí (s objektovým komplementem), ať už jde o konstrukci s reflexivní formou slovesnou nebo o konstrukci *býti* + trpné participium, se v tradičních gramatikách chápou jako tzv. pasivní konstrukce (pasivní věty).

(6) Mluvčí nebo adresát jsou vyloučeni z role pacientu v pozici S_{acc} ZVS (±)

Z této podmínky vyplývá, že konstrukce *býti* + trpné participium je použitelná ve všech osobách (na rozdíl od konstrukce s reflexivní formou slovesnou); jde tedy o plně paradigmaticizovanou formu:

(83) *ZV ROH mě vyznamenal k 35. výročí osvobození.*

(83a) (*ZV ROH*||*od ZV ROH*) *jsem byl vyznamenan k 35. výročí osvobození.*

(84) *ZV ROH tě vyznamená k 35. výročí osvobození.*

(84a) (*ZV ROH*|| *od ZV ROH*) *budeš vyznamenan k 35. výročí osvobození.*

(85) *ZV ROH vyznamenal vzorné učitele k 35. výročí osvobození.*

(85a) (*ZV ROH*||*od ZV ROH*) *byli vzorní učitelé vyznamenaní k 35. výročí osvobození.*

5.123 Mimo uvedené distributivní podmínky je užití konstrukce *býti* + trpné participium limitováno ještě dalšími faktory. Tak se např. ukazuje, že i za podmínek umožňujících záměnu konstrukce s reflexivní formou slovesnou s konstrukcí *býti* + trpné participium projevuje se jistá tendence dávat přednost konstrukci *býti* + trpné participium spíše u sloves dokonavých než nedokonavých. Konstrukce se slovesy nedokonavými se cítí často jako strojené a stylově příznakové pro oblast administrativního stylu nebo nekultivované publicistiky:

(86) *Knihy jsou půjčovány jen v odpoledních hodinách.*

(86a) *Knihy se půjčují jen v odpoledních hodinách.*

(87) *V hodnocení bylo přihlíženo i k jeho dosavadnímu vzdělání.*

(87a) *V hodnocení se přihlíželo i k jeho dosavadnímu vzdělání.*

(88) *S tím bylo počítáno na příští čtvrtletí.*

(88a) *S tím se počítalo na příští čtvrtletí.*

(89) (*Výborem*) *jsou soustředovány připomínky pracujících.*

(89a) *Soustřeďují se připomínky pracujících.*

Ze struktury distinktivních rysů syntaktické konstrukce *býti* + trpné participium vyplývá, že tyto konstrukce je třeba zhodnotit také vzhledem k sémantickému rysu nerezultativnosti (−R): rezultativnost (+R), tedy vzhledem k protikladu „dějovost“ (procesuálnost) : „výsledný stav“ (statálnost):

(90) *Z příkazu prokurátora byl byt (policí) zapečetěn. (−R)*

(91) *Když jsme tam přišli, byl byt už zapečetěn|zapečetěný. (+R)*

V konstrukcích se sémantickým rysem (+R) není možno užít v současné češtině spisovné trpného participia od sloves nedokonavých a zpravidla je anonymizován „agens“. Jen jako relikty staršího stavu přecházejí i v rezultativním významu konstrukce s trpným participiem od sloves nedokonavých:

(92) *Ta kniha je čištěna v Berlíně.*

(93) *Ten obraz je malován na plátně.*

(94) *V bibli je psáno, že si lidé mají odpouštět.*

Živé jsou tyto rezultativní konstrukce s nedokonavým participiemi v jazyce lidovém, zvláště na Moravě:

(95) *Ten dům je stavěný v roce 1904.*

(96) *Ta louka je sečená před týdnem.*

Konstrukce s prezntními formami slovesa *býti* + trpné participium sloves dokonavých mají vždy význam statální (rezultativní).

(97) *Obchody jsou ještě otevřeny.*

(98) *Rádio je opravené.*

(99) *Petr je hladce oholen.*

(100) *Jsem uražen // uražený.*

5.13 Konstrukce s transponovaným užitím formy 3. os. pl.

Této konstrukce se využívá pro odsunutí agentního participantu z pozice S_{nom} ZVS zejména v češtině hovorové (na rozdíl od ruštiny nebo i slovenštiny). Je tomu tak především zřejmě proto, že je homonymní s konstrukcí agentní s potenciální pozicí S_{nom} . Kromě toho je její užití limitováno i některými dalšími podmínkami.

Při odsunutí „agentu“ tímto způsobem se zároveň redukuje valenční potenciál predikátu: likviduje se v derivované struktuře levovalenční pozice S_{nom} (viz. 5.14). Tím lze vysvětlit, že na rozdíl od konstrukce s reflexivní formou slovesnou nebo s formou *býti* + trpné participium se do této pozice nemůže dostat „patients“, i když zaujímá v ZVS syntaktickou pozici přímého komplementu S_{acc} :

(101) *Účastníci konference tu záležitost už projednávali.*

(101a) *Ta záležitost se už projednávala.*

(101b) *(Účastníky zasedání) byla ta záležitost už projednávána.*

(101c) *Tu záležitost už projednávali.*

Konstrukce s transponovaným užitím formy 3. os. pl. se používá k deagentizaci typu A za těchto distributivních podmínek:

(1) Výrazy pro specifikaci participantu agens (v GVV ZVS) obsahují sémantický rys $|+HUM/$ (+)

(102) *Ulici Veveří už opravili.*

(103) *O tom psali v novinách.*

(104) *To prodávali před vánoce.*

(105) *To už nehrají.*

(106) *V tu dobu už všude svítili.*

(2) V odvozené syntaktické struktuře je vyjádřen agens (—)

Deagentní konstrukce s transponovaným užitím formy 3. os. pl. neumožňuje vyjádřit „agens“. Slouží tedy k jeho anonymizaci.

(3) Mluvíci a adresát jsou vyloučeni z role agentu (+)

Z této distributivní podmínky vyplývá, že deagentní konstrukce s transponovaným užitím formy 3. os. pl. nelze použít pro generalizaci (zevšeobecnění) konatele (Panevová, 1979). Nejde tedy, jak se naopak často uvádí, v češtině v těchto případech o věty s tzv. všeobecným konatelem. Stejně tak nelze touto konstrukcí zevšeobecnit jiný personický participant, např. „recipi-

ent“ nebo „iniciátor“, pokud zaujímají v GVV derivované struktury syntaktickou pozici S_{nom} (viz 6.).

(4) *Patiens* je „někdo“, nikoli „něco“ (je specifikovatelný třídou substantiv se sémantickým rysem /+HUM/) (±)

(107) *Už tu ulici opravili.*

(108) *Jmenovali ho docentem.*

(5) Sloveso má objektový komplement (±)

(109) *Ve Francii už zase stávkují.*

(110) *Tady dobře vaří.*

(111) *Na Zelném trhu prodávají pomeranče.*

(112) *V novinách teď o tom často píší.*

(113) *Hlásili to v rádiu.*

(6) Mluví nebo adresát jsou vyloučeni z role patientu v pozici S_{acc} ZVS (±)

(114) *Volají mě k děkanovi.*

(115) *Volají tě k děkanovi.*

5.14 Syntaktická konstrukce s transponovaným užitím forem 1. a 2. os. sg. a pl.

Tyto konstrukce se uplatňují pro deagentizaci typu A jako sekundární, druhotné. Dochází při tom k neutralizaci všech sémantických distinktivních rysů jednotlivých forem morfologické kategorie osoby, tj. k neutralizaci vztahu k mluvčímu, adresátovi, podmětu a rysu rozčleněnost/nerozčleněnost, a místo toho se vytváří protiklad jiný: protiklad forem kategorie osoby s příznakem /-neinkluzivnost/ mluvčího a adresáta v roli „konatele“ a forem s příznakem /+neinkluzivnost/ mluvčího a adresáta v roli „konatele“. Příznak /-neinkluzivnost/ nesou všechny transponované formy kromě 3. os. pl. Forma 3. os. pl. je naopak charakterizována příznakem /+neinkluzivnost/, tj., jak už bylo řečeno, užití této formy vylučuje mluvčího a adresáta jako potenciálně zahrnuté do role „konatele“. Proto se jí také nemůže užít ve funkci generalizační. Naopak transpozice ostatních forem morfologické kategorie osoby, vyznačující se příznakem /-neinkluzivnost/, a tedy zahrnující vždy mezi potenciálního „konatele“ také mluvčího a adresáta, jsou vhodnými konstrukcemi pro zevšeobecnění „konatele“, a představují tak další typ vět s tzv. všeobecným konatelem. Na rozdíl od vět s reflexivní formou slovesnou nebo s *býti* + trpné participium jsou to vždy věty s všeobecným konatelem.

Podobně jako u konstrukce s transponovanou 3. os. pl. i v konstrukcích s transponovaným užitím ostatních forem morfologické kategorie osoby se v důsledku této transpozice redukuje syntaktická pozice S_{nom} . Patientní participant si proto zachovává v derivované struktuře svou původní syntaktickou pozici:

(116) *Jak si usteleš, tak si lehneš.*

(117) *S poctivostí nejdál dojdeš.*

(118) *Jsou lidé tak dovední, že by ses na ně díval po celý den; a když je vidíš tropit ty nejhorší věci, bolí tě to víc, než kdyby to tropil člověk ségorský (K. Čapek).*

(119) *Tam dostaneš všechno.*

(120) *Když něco slíbím, tak to musím dodržet.*

(121) *Složenky vyplňujeme perem.*

(122) *Kapustičky zbavíme vnějších poškozených lístků a košťál křížem nakrojíme.*

Konstrukce s transponovaným užitím ostatních forem morfologické kategorie osoby se užívá za těchto distributivních podmínek:

(1) Výrazy pro specifikaci participantu agens (nositel, procesor) obsahují sémantický rys /+HUM/ (+)

(2) V odvozené syntaktické struktuře je vyjádřen agens (-)

(3) Mluvčí a adresát jsou vyloučeni z role agentu (-)

Důsledkem této podmínky je, že „agens“ je v těchto konstrukcích chápán jako všeobecný (generalizovaný), jde tedy o další typ vět s tzv. všeobecným konatelem.

(4) Patiens je „někdo“, nikoli „něco“ (je specifikovatelný třídou substantiv se sémantickým rysem /+HUM/) (±)

(5) Sloveso má objektový komplement (±)

(123) *Takového člověka nepřesvědčíš.*

(124) *Když něco vím, tak se přihlásím.*

(6) Mluvčí nebo adresát jsou vyloučeni z role patientu v pozici S_{acc} ZVS (±)

(125) *Mně se tak hned něčím nezavdčíš.*

(126) *Se mnou to máš těžké, mně vynadáš, ale stejně mě nepřesvědčíš.*

(127) *Takovým krémem se potřeš a oholíš se jedna radost.*

5.141 Užití konstrukcí s transponovanými formami morfologické kategorie osoby pro dekonkretizaci „agentu“ ve smyslu jeho zevšeobecnění se vyznačuje některými dalšími rysy a vlastnostmi.

S distinktivním rysem všeobecný konatel (+) zřejmě souvisí skutečnost, že tyto konstrukce se vyznačují dalším konstantním distinktivním rysem, a to neaktuálností (+); viz tabulku č. 2. Děje jsou chápány atemporálně, a důsledkem toho je častá přítomná forma slovesa. Z téhož důvodu se v tomto typu derivovaných struktur užívá i morfologické formy imperativu:

(128) *Takovému člověku půjč peníze, a už je nikdy neuvidíš.*

(128a) *Takovému člověku půjčíš peníze a už je nikdy neuvidíš.*

(129) *Bez peněz do hospody nelez.*

5.142 Důležitou vlastností konstrukcí s transponovaným užitím forem morfologické kategorie osoby je to, že jsou aplikovatelné i na predikáty statické — posídněcí nebo kvalifikační.

(130) *Když máš dobré boty, tak ujdeš i v takovém terénu lehce 20 km.*

(131) *Když jsi jednou ředitelem, tak musíš podle toho jednat.*

5.143 Zdá se, že všechny konstrukce s transponovaným užitím forem morfologické kategorie osoby obsahují kromě zmíněných sémantických rysů vždy nějaký další modální sémantický element. Vyplyvá to z faktu, že mají povahu instrukcí, návodů, norem, doporučení, rad apod., a tedy jsou to z hlediska svého ilokučního potenciálu věty blízké větám normativním. Zdá se, že v konstrukcích s transponovanými formami 1. os. sg. a pl. by bylo možno

tento modální element označit jako povinnost, potřebu, nutnost, kdežto v konstrukcích s transponovaným užitím 2. os. sg. a pl. jde spíše o modální odstín možnosti, schopnosti. Je pravděpodobné, že právě tyto dva různé sémantické modální elementy neumožňují transponované formy osob navzájem plně zaměňovat:

(132) *Před ale píšeme v češtině čárku.*

(132a) *Před ale je třeba||musí se|| je nutno psát v češtině čárku.*

(133) *Takové věci neříkáme před cizími lidmi.*

(133a) *Takové věci se nesmějí||nemají||není radno říkat před cizími lidmi.*

(134) *Takového člověka snadno přesvědčíš.*

(134a) *Takového člověka lze||je možno snadno přesvědčit.*

5.144 V deagentizační funkci nelze v současné češtině užít konstrukce s transponovanou formou 3. os. sg. To bylo možné v jazyce starém a dosud do jisté míry v jazyce lidovém:

(135) *V Bratislavě dostane všechno.*

(136) *To musí často zalévat.*

Starší stav se jako „živý archaismus“ dochoval ve vedlejších větách srovnávacích typu:

(137) *Vyskočil, jako když ho bodne.*

(138) *Mluví francouzsky, jako když bičem mrská.*

(139) *Bolest přestala, jako když utne.*

(140) *Vykřikl, jako by ho na nože bral.*

Poznámka: Zčásti je nedostatek transpozice 3. os. sg. v současné češtině suplován evropeismem: forma 3. os. sg. + výrazy typu *člověk, jeden, lidé...*:

(141) *Tam člověk dostane všechno.*

(142) *Člověk to má vždy dobře uvážil.*

(143) *Člověk se tady dobře cítí.*

(144) *Na to si člověk zvykne.*

Zdá se, že užitím výrazu *člověk* se dost výrazně akcentuje v rámci všeobecného konatele právě mluvčí, eventuálně i adresát.

5.15 Vezmeme-li v úvahu všechny zmíněné základní distributivní podmínky v jejich komplexnosti, pak se ukazuje, že konstrukce s reflexivní formou slovesnou, konstrukce *býti* + trpné participium a konstrukce s transponovanými formami kategorie osoby (mimo 3. os. pl.) jsou funkčně ekvivalentní za těchto distributivních podmínek:

+1, -2, -3, ±4, +5, +6

(145) *Když se jednou schválí usnesení, musí se dodržovat.*

(145a) *Když je jednou usnesení schváleno, musí být dodržováno.*

(145b) *(Když člověk schválí usnesení, musí ho dodržovat.)*

(145c) *Když jednou schválím usnesení, musím ho dodržovat.*

(145d) *Když jednou schválíš usnesení, musíš ho dodržovat.*

(145e) *Když jednou schválíme usnesení, musíme ho dodržovat.*

(146) *Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítřek.*

(146a) *(Co člověk může udělat dnes, nemá odkládat na zítřek.)*

(146b) *Co mohu udělat dnes, neodkládám na zítřek.*

(146c) *Co můžeme udělat dnes, neodkládáme na zítřek.*

(146d) *Co může být uděláno dnes, nemá být odkládáno na zítřek.*

(146e) *Co se může udělat dnes, nemá se odkládat na zítřek.*

Deagentní konstrukce s reflexivní formou slovesnou, konstrukce *býti* + trpné participium a konstrukce s transponovanou 3. os. pl. jsou naopak ekvivalentní za těchto distributivních podmínek:

+1, -2, +3, ±4, +5, +6

(147) *Fíky se letos prodávaly už dlouho před vánocemi.*

(147a) *Fíky byly letos prodávány už dlouho před vánocemi.*

(147b) *Fíky letos prodávali už dlouho před vánocemi.*

(148) *Tenhle podnik je veden bezmála jako státní úřad: horlivost není vítána, iniciativnosti a zvědavosti tu ukazují dveře, přesčasý se netrpí (Čapek).*

Konstrukce ekvivalentní na základě souboru distributivních podmínek prvního typu realizují deagentní struktury s generalizovaným „agentem“, a jsou to pak věty s tzv. všeobecným konatelem. Konstrukce ekvivalentní na základě souboru distributivních podmínek druhého typu realizují deagentní struktury, v nichž „konatel“ nemůže být pojímán jako všeobecný: je jen anonymizován; pouze při použití konstrukce *býti* + trpné participium je mimo to možné odsunutý agentní participant vyjádřit v jiné syntaktické pozici této derivované struktury.

Ze srovnání obou souborů distributivních podmínek vyplývá závěr, že teoreticky by neměla existovat v češtině ZVS, která by připouštěla při deagentizaci typu A ekvivalentně použít všech čtyř syntaktických konstrukcí sekundární diateze. Vyplývá to zřetelně především z diametrálně odlišného uplatnění distributivní podmínky č. 3.

5.16 Jen zdánlivě se podobají deagentním strukturám typu A derivace založené na ZVS, v nichž je v pozici podmětu užito výrazu označujícího stroje, nástroje, prostředky:

(149) *Letadla dopravovala na výstavu květin v Olomouci tulipány až z Holandska.*

(150) *Kombajny letos sklízely úrodu i za špatného počasí.*

(151) *Umělé družice zkoumají kosmické záření.*

I pro derivaci těchto struktur lze užít týchž deagentiv jako pro deagentizaci typu Agens — Patiens. Srov.:

(149a) *Tulipány se dopravovaly na výstavu květin v Olomouci letadly až z Holandska.*

(149b) *Tulipány byly dopravovány na výstavu květin v Olomouci letadly až z Holandska.*

(149c) *Tulipány dopravovali na výstavu květin v Olomouci letadly až z Holandska.*

(149d) *Když dopravuješ tulipány na výstavu květin až z Holandska, stojí to hodně peněz.*

Jak ukazují derivované struktury (149a)–(149d), nelze výraz *letadlo* chápat

jako specifikaci participantu „agens“, i když v ZVS zaujímá pozici S_{nom} . Jediná možná interpretace je pojímat ho jako „instrument“. Správnost takové interpretace je objektivizována ve formálně syntaktické struktuře sekundární diateze. Ukazuje se, že tento participant „instrument“ je realizovatelný nejen v derivované struktuře s konstrukcí *býti* + trpné participium, ale i v derivovaných strukturách založených na konstrukcích s reflexivní formou slovesnou a transpozicích forem morfologické kategorie osoby. Instrumentová povaha participantu specifikovaného výrazem *letadlo* se projevuje také v tom, že v derivovaných strukturách může mít formu *s pomocí* S_{gen} , tedy formu typickou pro určení nástroje, prostředku. Nadto pak v sémantické struktuře ZVS i jejich derivátů je vždy implikován personický „agens“, který — a to vedle nástroje činnosti — je často vždy spolu s nástrojem také vyjádřitelný:

(149e) *Tulipány byly organizátory dopravovány na výstavu květin v Olomouci letadly||pomocí letadel až z Holandska.*

Nelze ovšem vyloučit případy, kdy se nástroj, prostředek, stroj chápe personifikovaně, tedy jako živá bytost schopná aktivní, záměrné činnosti.

Z našeho pojetí a výkladu těchto vět by mohl vyplývat ovšem závěr, že věty (149)–(151) nejsou ve skutečnosti ZVS, nepředstavují primární diatezi, ale jsou vlastně výsledkem derivace (transformace) konverzního typu (typ III — Upořádování agentu), tedy výsledkem operace, při které se odsouvá participant „agens“ z pozice podmětu ZVS a na jeho místo se přesouvá participant „instrument“, mající v GVV ZVS zpravidla formu S_{instr} , eventuálně formu *s pomocí* S_{gen} .

(152) *Organizátoři dopravovali tulipány na výstavu květin letadly||pomocí letadel až z Holandska.*

(152a) *Letadla dopravovala tulipány na výstavu květin až z Holandska.*

Za formální exponent této derivace (transformace) by bylo možné považovat fakt, že derivovaná struktura s „instrumentem“ v pozici S_{nom} neumožňuje realizovat (vyjádřit) agentní participant.

5.2 Deagentizace typu Agens — Recipient (typ B)

Sémantická struktura ZVS obsahuje při tomto typu deagentizace kromě agentního participantu v pozici S_{nom} ZVS a patientního participantu v pozici S_{acc} , eventuálně zaujímajícího jinou pravoláňovou pozici, také participant, jehož sémantickou roli obecně charakterizujeme jako „recipient“ (= skutečný „recipient“, „posesor“, „beneficient“). Jde tedy o sémantické struktury s třemi participanty, z nichž „recipient“ zaujímá v ZVS zpravidla syntaktickou pozici S_{dat} , resp. u některých sémantických tříd predikátů má alternativně formu *pro* S_{acc} , pokud je specifikován výrazy se sémantickým rysem /+HUM/ nebo /+ANIM/. Neživotný „recipient“ zaujímá v GVV ZVS syntaktickou pozici neshodného atributu:

(153) *Národní výbor přídělil Petrovi nový byt.*

(154) *Rodiče předplatili Petrovi||pro Petra časopis Mladý svět.*

(155) *Petr polámal větve stromu na naší zahradě.*

Struktura se sekundární diatezí v deagentním typu B umožňuje odsunout

agentní participant z pozice S_{nom} ZVS a na jeho místo přesunout participant recipientní:

(153a) (*Národním výborem*||*od národního výboru*) má||měl Petr přidělen nový byt.

(154a) (*Rodiči*||*od rodičů*) má||měl Petr předplacený časopis Mladý svět.

(155a) (*Od Petra*) má strom na naší zahradě polámané větve.

Jako základní prostředek takové sekundární diateze slouží v češtině:

(a) konstrukce *míti* + trpné participium,

(b) konstrukce *dostat* + trpné participium

Distributivní podmínky, za kterých se těchto konstrukcí užívá, jsou uvedeny v tabulce 4.

5.21 Syntaktická konstrukce *míti* + trpné participium

Ze souboru distinktivních rysů uvedených v tabulce 2 vyplývají některé základní distributivní podmínky pro užití této konstrukce při deagentizaci typu B.

(1) Výrazy pro specifikaci participantu agens obsahují sémantický rys /+HUM/ (\pm)

Z této podmínky vyplývá, že agentní participant je buď personický, a tedy specifikovatelný nominálními výrazy se sémantickým rysem /+HUM/ nebo výrazy označujícími instituce, úřady, organizace, orgány (viz 4.21), nebo animální, a tedy specifikovatelný substantivními výrazy se sémantickým rysem /+ANIM/:

(156) *Děkan povolil Pavlovi žádost o odklad zkoušky.*

(156a) (*Děkanem*||*od děkana*) má||měl Pavel povolenu žádost o odklad zkoušky.

(157) *Myši nám prožraly pytle s obilím.*

(157a) (*Myšmi*||*od myši*) máme||měli jsme prožrány pytle s obilím.

(2) V odvozené syntaktické struktuře je vyjádřen agens (\pm)

V derivované struktuře je obsažena syntaktická pozice pro participant „agens“, a to buď pozice S_{instr} , nebo pozice *od* S_{gen} . Při nevyjádření agentního participantu ve struktuře se sekundární diatezí dochází k jeho dekonkretizaci (anonymizaci). Pouze v případech, kdy v ZVS jsou participant „agens“ a „recipient“ specifikovány výrazy referenčně identickými (viz podmínku (5)), neumožňuje derivovaná syntaktická struktura s konstrukcí *míti* + participium trpné vyjádřit „agens“ (viz 5.211).

(3) Mluvíci nebo adresát jsou vyloučeni z role agentu (—)

(158) *Uklidil jsem si byt.*

(158a) *Mám uklizený byt.*

(159) *Tys mu to přece slíbil.*

(159a) *Má to přece (od tebe) slíbené.*

(4) Výrazy pro specifikaci participantu recipient obsahují sémantický rys /+ANIM/ (\pm)

Z této podmínky vyplývá, že „recipient“ ZVS je realizovatelný jak substantivy s příznakem /+HUM/ nebo /+ANIM/, tak substantivy s příznakem

/—ANIM/. V derivované struktuře může být tedy pozice S_{nom} obsazena recipientním participantem personickým, animálním nebo neživotným:

(160) *Sekretářka mi||pro mě zajistila letenku do Prahy.*

(160a) *(Sekretářkou||od sekretářky) mám||měl jsem zajištěnou letenku do Prahy.*

(161) *Zvěrolékař zavázal našemu psovi bolavou nohu.*

(161a) *(Od zvěrolékaře) má||měl náš pes zavázanu bolavou nohu.*

(162) *Děti vyzdobily okna naší školy holubicemi a praporky.*

(162a) *(Od dětí) má||měla naše škola vyzdobena okna holubicemi u praporky.*

(163) *Petr poškodil titulní stranu knihy.*

(163a) *(Od Petra) má||měla kniha poškozenou titulní stranu.*

(5) Výraz specifikující recipientní participant ZVS je referenčně identický s výrazem specifikujícím agentní participant ZVS (±)

5.211 Jestliže mají oba výrazy stejnou referenci, tj. denotují stejný objekt, pak syntaktická pozice recipientu v ZVS je vyjádřena reflexivním zájmenem *si* (event. *pro sebe*), a jde tedy o syntaktickou reflexivizaci (srov. 5.11). Navíc bývá referenční identita s „agentem“ zvýrazňována v češtině užitím „satelitního“ pronominálního výrazu *sám*:

(164) *Petr si tu knihu už (sám) prostudoval.*

(164a) *Petr už má tu knihu prostudovánu||schovanou.*

(165) *Petr si (sám||sám pro sebe) zamluvil lístky do divadla.*

(165a) *Petr má zmluveny lístky do divadla.*

(166) *Pes si (sám) schoval kost do kouta.*

(166a) *Pes má kost schovánu||schovanou v koutě.*

V takovém případě derivovaná struktura s konstrukcí *míti* + trpné participium neobsahuje syntaktickou pozici pro vyjádření „agentu“. Realizace agentního participantu ve struktuře se sekundární diatezí by byla násilná, nekorektní:

(164b) **Petr má tu knihu sám sebou prostudovánu.*

5.212 Jestliže oba výrazy nemají stejnou referenci, tj. výraz specifikující „agens“ denotuje jiný objekt než výraz specifikující „recipient“, pak derivovaná syntaktická struktura umožňuje vyjádřit „agens“ formami uvedenými v 5.21. Viz také příklad (160a), (161a).

Z výkladů v tomto odstavci vyplývá, že syntaktické struktury se sekundární diatezí typu B signalizovanou syntaktickou konstrukcí *míti* + trpné participium je možno v mnoha případech interpretovat dvojím způsobem, neboli že jsou to vzhledem k výchozí diatezi, představované ZVS, struktury dvojznačné (homonymní, ambigní):

(167) *Petr má už pokoj uklizený||uklizen.*

Příklad (167) je možno jako sekundární diatezi interpretovat jak na základě ZVS s výrazy referenčně identickými pro „agens“ a „recipient“ (167a), tak na základě ZVS s výrazy, které referenčně identické pro tyto participanty nejsou (167b):

(167a) *Petr si (sám) uklidil pokoj.*

(167b) *Uklízečka uklidila Petrovi pokoj.*

Deagentní struktury se sekundární diatezí typu B, které nelze interpretovat jako derivaci ze dvou různých výchozích ZVS, obsahují z hlediska sémantického: a) predikáty, které předpokládají, že recipientní participant je vždy identický s „agentem“:

- (168) *Mám ten problém už promyšlený.*
- (169) *Má mě už prokouknutého.*
- (170) *Mám to tady už stokrát prochozeno.*
- (171) *Už má dohráno.*

b) predikáty, které vylučují, aby recipientní participant byl identický s „agentem“:

- (172) *Mám doporučeno léčit se v lázních.*
 - (173) *Má svou žádost už schválenou.*
 - (174) *Už má odzvoněno.*
- (6) *Patiens je „někdo“, nikoli „něco“ (je specifikovatelný třídou substantiv se sémantickým rysem /+HUM/)* (±)
- (175) *Má přidělen byt v novostavbě.*
 - (176) *Děkan má pozvané studenty na odpoledne.*
- (7) *Sloveso má přímý objektový komplement s formou S_{acc} nebo aby Sent, že Sent, resp. jejich nominalizací ve formě infinitivu* (+)
- (177) *Petr má přikázáno, aby přišel v 7 hodin||že musí|má přijít v 7 hodin||přijít v 7 hodin.*
 - (178) *Na stole má napsáno, že schůze se dnes nekoná.*
 - (179) *Máte pokoj připraven.*
 - (180) *Má tu knihu objednanu.*
 - (181) **Má o tom rozhodnuto.*
 - (182) **Má s tím už pomůženo.*

5.213 V této souvislosti zasluhují zvláštní pozornosti derivované struktury se syntaktickou konstrukcí *míti* + participium trpné, které obsahují predikáty s významem polohy a lokalizace:

- (183) *Auto mám postavené před domem.*
- (184) *Klobouk máš pověšený v předsíni.*
- (185) *Láhve s vínem měl položené na zemi ve sklepě.*
- (186) *Papuče máš položené v koupelně.*

S těmito strukturami jsou totiž ekvivalentní struktury s konstrukcí *mít* + infinitiv:

- (183a) *Auto mám stát před domem.*
- (184a) *Klobouk máš viset v předsíni.*
- (185a) *Láhve s vínem měl ležet na zemi ve sklepě.*
- (186a) *Papuče máš ležet v koupelně.*

Příčinou takové ekvivalence je to, že už samy struktury s *míti* + infinitiv je třeba chápat jako sekundární diatezi, tedy jako odvozené struktury, jimž odpovídá ZVS typu:

- (183b) *Postavil jsem (si) auto před dům||Někdo (mí) postavil auto před dům.*
- (184b) *Pověsil jsi (si) klobouk v předsíni || Někdo (ti) pověsil klobouk v předsíni.*

Tyto ZVS představují výchozí diatezi pro deagentizaci dvojího typu:

5.2131 Pro deagentizaci Agens — Patiens (typ A), při které se odsouvá agentní participant z pozice S_{nom} ZVS a na jeho místo se dostává „patiens“. U predikátů polohových a lokalizačních je tento typ deagentizace realizovatelný dvěma konstrukcemi:

a) konstrukcí *býti* + trpné participium:

(183c) *Auto je postaveno před domem.*

b) konstrukcí s „aktivní“ formou 3. os. sg. a pl. nedokonavých indeterminovaných polohových predikátů typu *ležet, sedět, stát, viset, trčet*...:

(183d) *Auto stojí před domem.*

Zdůrazňujeme tedy, že struktury typu (183d) nelze chápat jako ZVS — na rozdíl od struktur typu *Petr stojí před domem*, neboť participant v pozici S_{nom} v nich není „agens“, nýbrž „patiens“.

5.2132 Pro deagentizace Agens — Recipient (typ B), pokud sémantická struktura ZVS recipientní participant obsahuje. Výsledkem pak jsou derivované struktury s konstrukcí *míti* + participium trpné (183) nebo s konstrukcí *míti* + infinitiv (183a).

(8) Mluvíci nebo adresát jsou vyloučeni z role patientu v pozici S_{acc} ZVS (\pm)

(187) *Petr mě má podplaceného.*

(188) *Máme tě prověřeného.*

(189) *Máme tě, soudruhu, vytypovaného na funkci předsedy.*

5.214 Deagentní struktury s konstrukcí *míti* + participium trpné mají vždy rezultativní (statální) význam: vyjadřují tedy výsledný stav vyplynulý z nějakého minulého děje. Proto se spojení *míti* + participium trpné chápe často jako náběh k analytickému slovesnému tvaru a označuje se jako tzv. slovanské perfektum. Pro nás však je důležité, že přítomnost tohoto rysu +R, jsou-li splněny ostatní distributivní předpoklady, umožňuje zaměnit konstrukci *míti* + trpné participium s konstrukcí *býti* + trpné participium, pokud ovšem tato konstrukce rovněž implikuje sémantický rys +R (a v sémantické struktuře ZVS je implikován recipientní participant):

(190) *I. B. už má třídu vyvětránu.*

(190a) *Třída I. B. je už vyvětrána.*

(191) *Schůzi máme svolánu na pátek.*

(191a) *Schůze je svolána na pátek.*

(192) *Armádu máme dobře vycvičenou.*

(192a) *Naše armáda je dobře vycvičena.*

(193) *Prase už máme vykrmené.*

(193a) *Prase už je vykrmené.*

Obě struktury ovšem nejsou synonymní, neboť konstrukce *býti* + participium trpné neumožňuje realizovat recipientní participant, i když je v sémantické struktuře ZVS implikován, eventuálně je recipientní participant v derivované struktuře signalizován nějakým výrazem s posesivní funkcí v pozici atributu:

(194) *Petr opravil Pavlovi auto.*

(194a) *Pavlovo auto je už opravené.*

(194b) *Pavel má už auto opravené.*

5.22 Syntaktická konstrukce *dostat* + participium trpné, event. substantivum verbale

Jako prostředku sekundární diateze, tj. deagentizace typu B, se této konstrukce užívá za těchto distributivních podmínek:

- (1) Výrazy pro specifikaci participantu agens obsahují sémantický rys
/+HUM/ (+)
Z této podmínky vyplývá, že „agens“ je vždy personický, eventuálně může být realizován výrazy označujícími instituce, úřady, orgány a organizace:
- (195) *Děkan uložil Petrovi, aby udělal zkoušky do konce listopadu||udělat zkoušky do konce listopadu.*
- (195a) *Petr dostal (od děkana||děkanem) uloženo, aby udělal zkoušky do konce listopadu || udělat zkoušky do konce listopadu.*
- (196) *Národní výbor sdělil mamince, že jí přiděluje byt.*
- (196a) *Maminka dostala (od národního výboru) sděleno||sdělení, že jí přiděluje byt.*
- (197) *Otec Pavlovi vyhuboval.*
- (197a) *Pavel dostal (od otce) vyhubováno.*
- (198) *Honorář už mi proplatili.*
- (198a) *Už jsem dostal honorář proplacený.*
- (2) V odvozené syntaktické struktuře je vyjádřen agens (+)
Pokud mluvčí potřebuje vyjádřit agentní participant, mívá výraz pro jeho specifikaci v derivované syntaktické struktuře obvykle formu od S_{gen} , řidčeji S_{instr} :
- (199) *Dostal jsem (od děkanátu||děkanátem) proplacený diety za cestu do Prahy.*
- (3) Mluvčí nebo adresát jsou vyloučeni z role agentu (-)
(200) *Ty peníze jsem mu už vrátil.*
(200a) *Ty peníze už (ode mne) dostal vráceny.*
(201) *Nařídil jsi mu, aby přišel?*
(201a) *Dostal (od tebe) nařizený, aby přišel?*
- (4) Výrazy pro specifikaci participantu recipient obsahují sémantický rys
/+ANIM/ (+)
(202) *Petr dostal vynadáno.*
(203) *Pes dostal vynadáno.*
- (5) Výraz specifikující recipientní participant ZVS je referenčně identický s výrazem specifikujícím agentní participant ZVS (-)
To je jedna s podstatných distributivních podmínek odlišujících užití této konstrukce od konstrukce *míti* + trpné participium; zároveň z ní také vyplývá, v jakých kontextech jsou obě konstrukce navzájem zaměnitelné. Za této podmínky je eventuální ekvivalence obou konstrukcí limitována ještě dalšími faktory distributivní i sémantické povahy (viz 5.23):
- (204) *Ředitelství školy kladně vyřídilo Petrovi žádost o cestu do zahraničí.*

(204a) *(Od ředitelství školy) dostal Petr kladně vyřízenou žádost o cestu do zahraničí.*

(204b) *(Od ředitelství školy) má/měl Petr kladně vyřízenou žádost o cestu do zahraničí.*

(205) *Petr si už (sám) tu žádost o cestu do zahraničí vyřídil.*

(205a) **Petr už dostal tu žádost o cestu do zahraničí vyřízenou.*

(205b) *Petr už má/měl tu žádost o cestu do zahraničí vyřízenou.*

(6) *Patiens je „někdo“, nikoli „něco“ (je specifikovatelný třídou substantiv se sémantickým rysem /+HUM/)* (—)

(7) *Sloveso má přímý objektový komplement s formou S_{acc} nebo aby Sent, že Sent, resp. jejich nominalizací ve formě infinitivu* (±)

Pokud GVV ZVS obsahuje syntaktickou pozici pro přímý komplement, je realizovatelný ve formě S_{acc}, nebo *aby Sent, že Sent*, resp. jejich nominalizacemi ve formě infinitivu:

(206) *Ředitel mi tu žádost už potvrdil.*

(206a) *Už jsem dostal tu žádost potvrzenou.*

(207) *Lékař mi dovolil, abych kouřil || že smím kouřit||kouřit jen dvě cigarety denně.*

(207a) *Dostal jsem dovoleno||dovolení (od lékaře) kouřit jen dvě cigarety denně.*

(208) *Dostal jsem (od ÚJČ ČSAV) oznámeno||oznámení, že do Brna přijede jeho ředitel.*

Užití deagentní konstrukce *dostat* + participium trpné je však možné také u poměrně sémanticky vyhraněných tříd sloves typu *namlátit, nařezat, nafackovat* . . . a typu *vyhubovat, vynadat, vyčínit, vyspílat* . . . Tato slovesa pokládáme za intranzitivní, tj. v GVV jejich ZVS není obsažena pravovalenční pozice pro přímý komplement. To je zároveň jeden z důvodů, proč v daných případech není s konstrukcí *dostat* + trpné participium ekvivalentní konstrukce *míti* + trpné participium:

(209) *Petr vynadal Pavlovi.*

(209a) *Pavel dostal (od Petra) vynadáno.*

(209b) **Pavel má vynadáno.*

(210) *Rodiče mi nařezali.*

(210a) *Dostal jsem (od rodičů) nařezáno.*

(210b) **Mám nařezáno.*

(8) *Mluvěcí nebo adresát jsou vyloučeni z role patientu v pozici S_{acc} ZVS (+)*

Zdá se, že tato distributivní podmínka v zásadě platí. Proti tomu stojí jen ojedinělé (hovorové) případy typu:

(211) *Dostal jsem Vás přiděleného jako pomocníka.*

(212) *Tak už jste mě dostali konečně schváleného.*

5.23 Z rozboru distributivních podmínek užití konstrukcí *míti* + trpné participium a *dostat* + trpné participium vyplývá, že obě konstrukce jsou zaměnitelné v podstatě za těchto distributivních podmínek:

+1, +2, -3, +4, -5, -6, +7, +8

(213) *Národní výbor přidělil Petrovi byt.*

(213a) *Petr má||měl (od národního výboru) přidělen byt.*

(213b) *Petr dostal (od národního výboru) přidělen byt.*

(214) *Lékař doporučil Petrovi, aby se léčil v lázních || že se má léčit v lázních || léčit se v lázních.*

(214a) *Petr má (od lékaře) doporučeno, aby se léčil v lázních || že se má léčit v lázních || léčit se v lázních.*

(214b) *Petr dostal (od lékaře) doporučeno|| doporučení, aby se léčil v lázních||že se má léčit v lázních ||léčit se v lázních.*

Na druhé straně však řada distributivních podmínek ekvivalenci obou konstrukcí vylučuje. Existují nadto i jiné limitující faktory. Jedním z nejzávažnějších je to, že deagentní konstrukce *míti* + participium trpné se vyznačují sémantickým rysem +R (rezultativnost, statálnost) (viz 5.241), kdežto konstrukce *dostat* + participium trpné jsou vůči distinktivnímu rysu +R nepříznačové, resp. u sémantických tříd predikátů typu *namlátit, nafackovat, nařezat*... a typu *vyhubovat, vynadat, vyčinit*... mají distinktivní rys -R.

Mimo to, jak se zdá, je konstrukce *dostat* + participium trpné vázána na poměrně vyhraněné sémantické třídy predikátů, a to takových, které svou sémantickou strukturou implikují faktický „recipient“, nikoli např. „posesor“, „beneficient“, popř. „proživitele“:

(215) *Celníci zabavili matce kufr || matčin kufr.*

(215a) *Matka má zabavený kufr.*

(215b) **Matka dostala zabavený kufr.*

(216) *Petr objednal (zajistil, předplatil, zamluvil, zabezpečil) Pavlovi || pro Pavla místenku na rychlík do Prahy.*

(216a) *Pavel má objednanu (zajištěnu, předplacenu, zmluvenu, zabezpečenu) místenku na rychlík do Prahy.*

(216b) **Pavel dostal objednanu (zajištěnu, předplacenu, zmluvenu, zabezpečenu) místenku na rychlík do Prahy.*

Předběžně lze říci, že to jsou především predikáty s významem „způsobit, aby někdo něco měl“ (kromě kategoriálního slovesa *dát*) (*doručit, nahradit, předat, přidělit, půjčit, zaplatit*...), dále predikáty s významem „způsobit, aby někdo měl instrukci k nějaké činnosti“ (*rozkázat, přikázat, doporučit, nařídít, předepsat, navrhnout, dovolit, zakázat*...), predikáty s významem „způsobit, aby někdo měl nějakou informaci“ (*oznámit, sdělit, napsat, vzkázat*...) a dále už uvedené predikáty typu *nařezat, namlátit, nafackovat*... a typu *vyhubovat, vynadat, vyplísnit*...

Je-li v sémantické struktuře ZVS implikován „recipient“ všeobecný (generalizovaný), specifikovatelný obvykle výrazy typu *člověk, lidé* v odpovídající syntaktické pozici a gramatické formě, pak si tento participant zachovává rys všeobecnosti i v odvozených deagentních strukturách typu B, v nichž zaujímá pozici S_{nom} (podmětu).

V konstrukci *dostat* + participium trpné je všeobecný recipient signalizován buď tak, že je specifikován výrazy *člověk, lidé*, nebo tak, že se užije transponova-

ných forem 1. a 2. os. sg. a pl. slovesa *dostat*, event. jeho formy reflexivní (viz 6.1):

(217) *Úřady tam člověku||lidem povolí v podstatě všechno.*

(217a) *Člověk (lidé) tam dostane (od úřadů) povoleno v podstatě všechno.*

(217b) *Tam dostaneš||dostanu||dostanete (od úřadu) povoleno v podstatě všechno.*

(218) *Tam člověk dostane vždycky vynadáno.*

(218a) *Tam dostaneš||dostanu||dostanete vždycky vynadáno.*

V deagentní konstrukci *míti* + participium trpné bývá všeobecný recipient v podmětové pozici rovněž specifikován výrazy *člověk*, *lidé*, nebo transponovanými formami 1. a 2. osoby sg. a pl.:

(219) *Když národní výbor přidělí člověku byt, to se mu to žije.*

(219a) *Když má člověk od národního výboru přidělený byt, to se mu to žije.*

(219b) *Když máš přidělený nový byt, to se to pak žije.*

Ve všech uvedených případech zevšeobecnění recipientu má za následek to, že konstrukce se vyznačují distinktivním rysem /+neaktuálnost/.

5.3 Deagentizace Agens – Iniciátor (typ C)

Tento typ deagentizace předpokládá, že v sémantické struktuře ZVS je implikována participantská role „iniciátor“. Na rovině GVV ZVS neodpovídá tomuto participantu pozice valenční, nýbrž jen syntaktická pozice fakultativní. V popisu různých způsobů a forem hierarchizace sémantické struktury věty musíme však takovou sémantickou strukturu vzít v úvahu, protože v češtině existují konstrukce, které umožňují právě „iniciátor“ přemístit do pozice S_{nom} derivované struktury. Sémantická struktura ZVS obsahuje tedy kromě už uvedeného iniciačního participantu také participanty „agens“ v pozici S_{nom} , „patients“ v pozici S_{acc} , eventuálně i „recipient“ v pozici S_{dat} ; obsahuje tedy čtyři participanty (participantské role). Participant „iniciátor“ bývá v rovině formálně syntaktické struktury věty s primární diatezí realizován různými formami. Pro účely našeho výkladu budeme pracovat s jeho, jak se zdá, nejčastějším způsobem a formou specifikace, tj. s výrazem z *podnětu* S_{gen} .

Podstatou deagentizace typu C je odsunutí — a v důsledku toho tedy až dekonkretizace — agentního participantu z pozice S_{nom} výchozí struktury. Na jeho místo se přesouvá participant „iniciátor“.

Příklad:

(220) *Pavel opravil Janovi z podnětu Petra chatu.*

Agens Recipient Iniciátor Patiens

Základním prostředkem deagentizace typu C je syntaktická konstrukce *dát/nechat* + infinitiv:

(220a) *Petr dal||nechal opravit Janovi chatu Pavlem||od Pavla.*

Výraz *dát/nechat* je možno někdy vynechat. Tato možnost je podmíněna pragmatickými presupozicemi, zejména stupněm znalostí světa. Tak je tomu např. v případech typu:

(221) *Karel IV. dal||nechal postavit chrám sv. Víta.*

(221a) *Karel IV. postavil chrám sv. Víta.*

(222) *Nero zapálil Řím.*

(223) *Zikmund upálil Jana Husa.*

(224) *Hitler vyvraždil milióny židů.*

Přítom je třeba zdůraznit, že konstrukci *nechat* + infinitiv lze považovat za sekundární diatezi typu C jen v tom případě, jestliže výraz *nechat* je vždy substituovatelný výrazem *dát*. Existují totiž konstrukce s *nechat* + infinitiv, v nichž tento výraz nelze výrazem *dát* nahradit (viz 5.31), a nelze je proto chápat za deagentní struktury.

Jak vyplývá z úvodní charakteristiky deagentizace typu C a tabulky distinktivních rysů (viz tabulku č. 2), předpokládá sekundární diateze s konstrukcí *dát/nechat* + infinitiv tyto základní podmínky (viz tabulku 5):

(1) Výrazy pro specifikaci participantu agens obsahují sémantický rys

/+HUM/ (±)

(225) *Policie zavřela z podnětu prokurátora výtržníky.*

(225a) *Prokurátor dal/nechal zavřít výtržníky (policii).*

(2) V odvozené syntaktické struktuře je vyjádřen agens (±)

V derivované struktuře je obsažena syntaktická pozice pro participant „agens“, a to buď ve formě S_{instr} nebo od S_{gen}, eventuálně ve formě jiné. Při nevyjádření agentního participantu ve struktuře se sekundární diatezi dochází k jeho dekonkretizaci (anonymizaci):

(226) *Petr dal/nechal svého syna ošřítat (holičem||od holiče||u holiče).*

Pouze v případech, kdy v ZVS jsou participant „agens“ a „iniciátor“ specifikovány výrazy referenčně identickými, neumožňuje derivovaná syntaktická struktura s konstrukcí *dát/nechat* + infinitiv vyjádřit „agens“ (viz podmínku č. 7).

(3) Mluvčí nebo adresát jsou vyloučeni z role agentu (—)

(227) *Poslal jsem z podnětu Pavla Petrovi dopis.*

(227a) *Pavel nechal||dal poslat Petrovi dopis.*

(4) Výrazy pro specifikaci participantu recipient obsahují sémantický rys

/+ANIM/ (±)

Tato podmínka je relevantní jen za předpokladu, že sémantická struktura věty s primární diatezí recipientní participant obsahuje. Pokud je tento participant specifikovaný substantivy se sémantickým rysem /+ANIM/ (substantivními výrazy označujícími osoby, instituce nebo zvířata), zaujímá ve struktuře s primární diatezí zpravidla syntaktickou pozici s formou S_{dat}. Při sekundární diatezi se jeho syntaktická pozice nemění. Pokud je recipientní participant specifikovatelný sémantickou třídou substantiv s rysem /—ANIM/, pak tyto výrazy zaujímají ve formálně syntaktické struktuře věty s primární diatezí zpravidla pozici atributu, neboť nejde o „recipienty“ ve vlastním slova smyslu. Při sekundární diatezi se jeho syntaktická pozice nemění:

(228) *Rodiče předplatili dětem||pro děti z podnětu třídní učitelky časopis Mateřídouška.*

(228a) *Třídní učitelka dala/nechala předplatit dětem//pro děti časopis Mateří-douška.*

(229) *Petr vyměnil psovi z podnětu svého syna Tomáše obojek.*

(229a) *Syn Tomáš dal/nechal psovi vyměnit od Petra obojek.*

(230) *Automechanici opravili Petrovi z podnětu otce motor fiata.*

(230a) *Otec nechal/dal opravit Petrovi od automechaniků motor fiata.*

(5) Výraz specifikující recipientní participant ZVS je referenčně identický s výrazem specifikujícím agentní participant ZVS (—)

(231) *Strýc oholil otci z podnětu matky o vánocích jeho plnovous.*

(231a) *Matka nechala || dala oholit otci (strýcem||od strýce) jeho plnovous.*

(232) *Pavel si postavil z podnětu Petra na zahradě garáž.*

(232a) **Petr nechal Pavla postavit si na zahradě garáž.*

Konstrukce (232a) není deagentizací typu C a její funkce v rámci hierarchizace sémantické struktury věty bude vyložena v 5.31.

(6) Iniciátor je specifikovatelný substantivními výrazy s příznakem

/+HUM/

(+)

(7) Výraz specifikující iniciátor ZVS je referenčně identický s výrazem specifikujícím agens ZVS (±)

V případě referenční identity „iniciátoru“ a „agentu“ ZVS se tento fakt vyjadřuje reflexivním posesivním zájmenem *svůj, svá, své*, eventuálně synonymním výrazem typu *vlastní*:

(233) *Děkan udělil ze své iniciativy || z vlastní iniciativy Petrovi odměnu.*

V derivované struktuře, v níž je iniciátor umístěn v pozici S_{nom} , je jeho referenční identita s výrazem specifikujícím agentní participant vyloučena:

(233a) **Děkan dal || nechal udělit Petrovi odměnu děkanem || sám sebou.*

(8) Výraz specifikující iniciátor ZVS je referenčně identický výrazem specifikujícím recipient ZVS (±)

V derivované struktuře se referenční identita „recipientu“ s „iniciátorem“ zaujímajícím pozici S_{nom} projevuje syntaktickou reflexivizací vyjádřenou formou S_{dat} zvrátneho zájmena (*si/sobě*), event. *pro S_{acc}*, tedy *pro sebe*:

(234) *Sekretářka objednala vedoucímu katedry letenku do Prahy z jeho podnětu || z podnětu vedoucího katedry.*

(244a) *Vedoucí katedry si (pro sebe) dal || nechal sekretářkou objednat letenku do Prahy.*

(9) Výraz specifikující iniciátor je referenčně identický s výrazem specifikujícím patiens (±)

V derivované syntaktické struktuře je referenční identita participantu „iniciátor“, zaujímajícího syntaktickou pozici S_{nom} , s participantem „patiens“ signalizovaná syntaktickou reflexivizací realizovanou reflexivním zájmenem *se*:

(235) *Holič ostríhal Petra z jeho podnětu.*

(235a) *Petr se dal || nechal ostríhat holičem.*

Takové derivované struktury s „patientem“ nebo „recipientem“ referenčně identickým s „iniciátorem“ v pozici S_{nom} jsou blízké, a tedy do značné míry ekvivalentní s konstrukcemi s tzv. „podníčeným pasívem“ (viz 5.11)

(236) *Holím se u pana Nováka.*

(236a) *Dávám se // nechávám se holit u pana Nováka.*

a s konstrukcemi, které by bylo možno analogicky označit jako konstrukce s „podníčeným recipientem“:

(237) *Peru v prádelně na Veveří.*

(237a) *Dávám si // nechávám si práť v prádelně na Veveří.*

(10) *Patiens* je „někdo“, nikoli „něco“ (je specifikovatelný třídou substantiv se sémantickým rysem /+HUM/) (±)

(11) Sloveso má přímý objektový komplement (+)

Tato distributivní podmínka vylučuje užití konstrukce *nechat/dát* + infinitiv u sloves intransitivních a nepředmětových.

(12) Mluvčí nebo adresát jsou vyloučeni z role pacientu v pozici S_{acc} ZVS (—)

(238) *Dal mě // nechal mě sledovat policií.*

5.31 V souvislosti s deagentivní konstrukcí typu C je třeba upozornit na to, že konstrukce *dát // nechat* + infinitiv je v češtině polyfunkční. Užívá se jí tedy nejen jako prostředku deagentizace typu Agens — Iniciátor, ale i v případech jiných, nedeagentivních. Lze je rozdělit v podstatě do tří typů.

5.311 Typ (I) je reprezentován následujícími příklady:

(239) *Petr nechal Pavla čekat u sebe v pracovně.*

(240) *Petr nechal Pavla číst knihu.*

(241) *Petr nechal koně odpočinout.*

(242) *Kočka nechala myš utéci.*

Po výrazové stránce je na tomto typu nejcharakterističtější, že výraz *nechal* v něm nelze nahradit výrazem *dal*.

V podobě uvedené sub (239)–(242) představují tyto konstrukce nominalizované struktury s vedlejší větou s *aby*, tedy:

(239a) *Petr nechal Pavla, aby (Pavel) čekal u něho v pracovně.*

(240a) *Petr nechal Pavla, aby (Pavel) četl knihu.*

Infinitivní nominalizace primární souvětne struktury je umožněna referenční identitou výrazu *Pavel*, specifikujícího v hlavní větě participant v roli „patients“ a ve vedlejší větě participant v roli „agens“. Z toho vyplývá, že v nominalizované struktuře s infinitivem *Petr nechal Pavla čekat u sebe v pracovně* odpovídá výrazu *Pavel* vlastně podvojná role „agens/patiens“.

Tento výklad podporuje několik formálně syntaktických ukazatelů:

a) V souvětne konstrukci, v níž je výrazem *Pavel* specifikován jen participant „patients“, je možné provést deagentizaci typu Agens-Patiens konstrukcí *býti* + trpné participium, připouštějí-li to ostatní distributivní podmínky:

(240b) *Pavel byl nechán Petrem, aby v klidu přemýšlel.*

Deagentizace tohoto typu ve struktuře nominalizované je, jak se zdá, nekorektní, nebo aspoň násilná. Důvodem je patrně právě to, že výraz *Pavla* v nominalizované struktuře s infinitivem např. ve větě *Petr nechal Pavla o tom přemýšlet* plní podvojnou roli „patients/agens“, rozumí se „patients“ k predikátu *nechat* a „agens“ k predikátu *přemýšlet*.

Důvodem, proč ve strukturách typu
(240a) *Petr nechal Pavla, aby o tom přemýšlel.*

(240) *Petr nechal Pavla o tom přemýšlet.*

nelze výraz *nechat* nahradit výrazem *dát*, je to, že predikát *nechat* je v těchto strukturách víceméně synonymní se sémantickou třídou predikátů s propozičním participantem typu *dovolit, umožnit, připustit, svolit, souhlasit ...*

5.312 Typ (II) je reprezentován např. větami (243) a (244):

(243) *Petr dal Pavlovi vypočítat složitý příklad.*

(244) *Petr dal | nechal sekretáře opsat pro šéfa závěrečnou zprávu.*

Rovněž tyto struktury je třeba chápat jako nominalizace primárních struktur souvětých, ve kterých vedlejší věta realizuje propoziční participant predikátu věty hlavní, tedy:

(243a) *Petr dal Pavlovi (za úkol), aby (Pavel) vypočítal složitý příklad.*

(244a) *Petr dal sekretáře (pokyn), aby (sekretářka) opsala šéfovi || pro šéfa závěrečnou zprávu.*

V nominalizovaných strukturách (243) a (244) odpovídá výrazům *Pavlovi, sekretáře* podvojná sémantická role, a to — na rozdíl od typu (I) — role „recipient/agens“. Proto je možné tyto struktury deagentizovat konstrukcemi pro deagentizaci typu B, jsou-li splněny odpovídající základní distributivní podmínky, tj. konstrukcemi *dostat* + participium trpné nebo *mít* + participium trpné:

(243b) *Pavel dostal (od Petra) uloženo, aby vypočítal složitý příklad || vypočítat složitý příklad.*

(243c) *Pavel měl (od Petra) uloženo, aby vypočítal složitý příklad || vypočítat složitý příklad.*

Z nenominalizovaných příkladů (243b) a (243c) vyplývá, že predikát *dát* ve strukturách nominalizovaných je třeba chápat jako primárně analytický, tj. *dal mu opsat* = *dal mu za úkol, dal mu pokyn || rozkaz || příkaz ... , aby opsal || opsat.*

Nejde tedy o *dáti* ve stejném významu, jaký má tento výraz v deagentizační konstrukci typu C, naopak z předpokladu o primárně analytickém charakteru tohoto predikátu vyplývá, že je v podstatě synonymní se sémantickou třídou predikátů s propozičním participantem typu *poručit, uložit, rozkázat, přikázat, nařídít ...*

Predikát *dát* je v těchto strukturách někdy zaměnitelný predikátem *nechat*, ale je to vyjádření hovorové, až lidové a tyto struktury bývají často hodnoceny jako germanismy.

5.313 Typ (III) představují následující věty:

(245) *Petr nechal hrát rádio celou noc.*

(246) *Petr nechal svítit lampu.*

(247) *Petr nechal hořet plyn.*

(248) *Petr nechal růst trávu i na cestičkách.*

(249) *Petr nechal auto stát před domem.*

Také těmto strukturám odpovídají primárně nenominalizované struktury souvětěné typu:

(245a) *Petr nechal rádio, aby (rádio) hrálo celou noc.*

(248a) *Petr nechal trávu, aby (tráva) rostla i na cestičkách.*

Výrazy *rádio* a *tráva* specifikují v hlavní větě participant „patients“ a ve vedlejší větě participant „nositel“. V nominalizované struktuře mají sice tyto výrazy formu odpovídající participantu „patients“, ale i zde je třeba raději vycházet z toho, že plní podvojnou roli „patients/nositel“.

5.4 Trpné participium s *být*, *dostat*, event. *mít* lze často nahradit (nominalizovat) předložkovým výrazem s verbálním substantivem. Připomínáme tyto konstrukce proto, že i ony vlastně dekonkretizují „agens“ a umožňují, aby se v nich v pozici S_{nom} (podmětu) umístil:

a) *Patiens*

(250) *Auto je na opravě.*

(251) *Petr je na léčení.*

(252) *Ten článek je už v tisku.*

b) *Recipient*

(253) *Petr už má auto v opravě.*

(254) *Petr měl tatínka dlouho na léčení.*

(255) *Petr dostal bití.*

(256) *Petr dostal příkaz, aby se omluvil.*

(257) *Petr dostal slib, že mu bude přidělen byt.*

Poznámka: V typech derivovaných struktur s konstrukcí s reflexivní formou slovesnou, *být* + trpné participium, *mít* + trpné participium, pokud obsahují sloveso dokonavé a tranzitivní, může být participant „patients“ dekonkretizován. Přitom derivované struktury typu *Agens-Patiens* pozici S_{nom} neobsahují a to se projevuje na syntaktické formě deagentizačních konstrukcí: mají formu neosobní (bezpodmětovou). Derivované struktury typu *Agens-Recipient* při dekonkretizaci „patientu“ mají v pozici S_{nom} „recipient“, a jsou tedy dvojčlenné (osobní). Stanovení přesných podmínek dekonkretizace „patientu“ je obtížné. Zdá se, že k dekonkretizaci dochází u těch dokonavých predikátů, které už v ZVS nevyžadují valenční pozici pro „patients“ jako obligátní, ale jen potenciální:

(258) *Už jsme (světníci) uklidili, zametli. . .*

(258a) *Už je zameteno, uklizeno. . .*

(259) *Matka už (postel) ustlala.*

(259a) *Už je ustláno.*

(259b) *Už máme ustláno.*

(260) *Zemědělci už (obilí) zaseti, posekli, vymlátili.*

(260a) *Už je zaseto, posečeno, vymláčeno.*

(260b) *Už se zaseto, poseklo, vymlátilo.*

(260c) *Už máme zaseto, posečeno, vymláčeno.*

(261) *Už jsme tu knihu přečetli.*

(261a) **Už je přečteno.*

(262) *Sekretářka dopis přepsala.*

(262a) **Už se přepsalo.*

(263) *Tiskárna knihu pečlivě vytiskla.*

(263a) ** Už máme vytištěno.*

Nejde tedy vlastně v příkladech (258a), (259a), (259b), (260a – c) o dekonkretizaci „patientu“ v pravém slova smyslu, ale o to, že se v derivovaných strukturách jen reflektuje stav (situace) ze struktur základových.

Struktury s tzv. dekonkretizovaným patientem mají vesměs význam rezultativní, statální.

5.5 Specifický typ deagentizace (typ D) představují syntaktické struktury, ve kterých je participantu „agens“ přisouzena nějaká „schopnostní dispozice“ realizovat činnost specifikovanou predikátovým výrazem. Takové struktury se proto někdy nazývají dispoziční (Mrázek, 1971). Deagentizaci nelze v těchto případech realizovat konstrukcí *býti* + trpné participium.

5.51 Deagentizace Agens/Proživatel – Patiens

Jde o konstrukce typu:

(264) *Petr studoval matematiku lehce (snadno, s potěšením).*

(264a) *Petrovi se studovala matematika lehce||snadno|| s potěšením.*

(265) *Trasu z Brna do Jedovnic jsme šli (pohodlně).*

(265a) *Trasa z Brna do Jedovnic se nám šla pohodlně.*

(266) *Básničky si (těžko) pamatují.*

(266a) *Básničky se mi těžko pamatují.*

Participantu zaujímajícímu v ZVS pozici S_{nom} připisujeme podvojnou roli „agens/proživatel“. Sémantická struktura ZVS v (264) obsahuje navíc participant v roli „patiens“ ve valenční pozici S_{acc} . Přemístění participantu se realizuje konstrukcí s reflexivní formou slovesnou. Z proživatelského charakteru (příznaku) participantu zaujímajícího v ZVS pozici S_{nom} vyplývá, že v sémantické struktuře může být podána charakteristika způsobů prožívání činnosti nebo děje. Tato charakteristika je lexikálně specifikována zpravidla adverbialními výrazy. Kromě uvedených to mohou být i adverbialní výrazy další, pokud jsou s nimi ekvivalentní, např. *dobře₁*, *špatně₁* (tato adverbia je zejména třeba odlišovat od jejich funkce evaluativní). V derivované struktuře zaujímá participant „agens/proživatel“ syntaktickou opozici S_{dat} , která zvyšuje právě jeho proživatelský charakter. Tím se zároveň vysvětluje fakt, že adverbialní výrazy, jimiž jsou intenzita nebo způsob prožívání nějaké činnosti, děje nebo stavu charakterizovány, stávají se obligátním komponentem GVV derivované struktury. Zároveň se v derivované struktuře přesouvá do uvolněné pozice S_{nom} patientní participant ZVS: (264a)—(266a).

Pokud ZVS ve své sémantické struktuře patientní participant neobsahuje, a její GVV tedy nemá odpovídající syntaktickou pozici, pak ani derivovaná struktura po odsunutí participantu „agens/proživatel“ neobsahuje syntaktickou pozici S_{nom} , a je to tedy podle dosavadní formální syntaxe struktura jednočlenná:

(267) *Celou noc jsem spal (pohodlně, lehce, dobře, sladce, příjemně).*

(267a) *Celou noc se mi spalo lehce, dobře, snadno, příjemně.*

(268) *Pacient už lépe dýchá.*

(268a) *Pacientu se už lépe dýchá.*

(269) *Žijeme tu docela pohodlně.*

(269a) *Žije se nám tu docela pohodlně.*

Participant „agens/proživatel“ může být v derivovaných strukturách dekonkretizován, tj. anonymizován nebo generalizován. Na výrazové rovině věty se dekonkretizace manifestuje neobsazením syntaktické pozice S_{dat} :

(270) *Dějepis se studuje lépe než matematika.*

(271) *Tam se dobře jí.*

V expresivních derivovaných strukturách se adverbialní výraz vynechává a jeho absence je signalizována příznakovými typy intonace:

(272) *Nám se žije!*

(273) *Vám se o tom mluví!*

5.52 Přemístění proživatele z pozice S_{nom} ZVS.

Zvláštní typ sekundární diateze typu D představují věty:

(274) *Chce se mi spát.*

(275) *Petrovi se chtělo dlouho do noci povídat.*

(276) *Nechtělo se nám celý večer sedět u televizoru.*

(277) *Lidem se už nechtělo déle čekat.*

Jádrem těchto derivovaných struktur je konstrukce: reflexivní forma slovesná modálního slovesa *chtít* + S_{dat} + infinitiv. Reflexivní forma modálního slovesa *chtít* ukazuje na přemístění nějakého participantu zaujímajícího v ZVS syntaktickou pozici S_{nom} do syntaktické pozice S_{dat} derivované struktury. Roli tohoto participantu lze charakterizovat jako „experiens“ („proživatel“). Užití modálního slovesa *chtít* v derivované struktuře ukazuje na to, že už v sémantické struktuře ZVS je třeba zřejmě počítat s analytickými predikáty, obsahujícími ve své sémantické struktuře nějaký modální element. Výchozí struktury k příkladům (274—277) by tedy podle toho mohly představovat ZVS typu:

(274a) *Mám chuť/náladu, potřebu... spát.*

(275a) *Petr měl chuť/náladu, úmysl, nutkání... dlouho do noci povídat.*

(276a) *Neměli jsme chuť/náladu, zájem... sedět celý večer u televizoru.*

(277a) *Lidé už neměli/necítili potřebu/chuť, zájem... déle čekat.*

Infinitiv v ZVS představuje z tohoto hlediska patientní participant v syntaktické pozici S_{acc} , v derivované struktuře pak musíme předpokládat jeho přemístění do uvolněné pozice S_{nom} , tedy chápat ho jako infinitivní podmět.

V hovorovém jazyce se v derivované struktuře může dostat od pozice S_{nom} i druhotný „patients“ implikovaný sémantikou infinitivu, pokud je realizovatelný substantivy ve formě S_{acc} . Srov.:

(278) *Nemám chuť tu střechu opravovat.*

(278a) *Nechce se mi tu střechu opravovat.*

(278b) *Ta střecha se mi už nechce opravovat.*

Poznámka: Ojedinělé jsou v češtině (na rozdíl např. od ruštiny) věty, v nichž je modální sloveso *chtít* v reflexivní formě vynecháno: *Řihá se mi, navaluje se mi.*

6. Odsunutí recipientu a iniciátoru z pozice S_{nom} derivovaných struktur (Diateze druhé instance)

„Recipient“ a „iniciátor“, zaujímající v derivovaných strukturách typu B (Agens — Recipient) (viz 5.2) a typu C (Agens — Iniciátor) (viz 5.3) syntaktickou pozici S_{nom} (podmětu), je možno z této pozice odsunout. Jde ovšem už o sekundární diateze „druhé instance“. Sekundární diateze první instance představují zmíněné deagentizace typu B a C, při kterých se „agens“ v pozici

S_{nom} ZVS odsouvá a na jeho místo se přemísťuje v typu B participant „recipient“, v typu C participant „iniciátor“. Způsoby a prostředky této derivate, představující diatezi první instance, byly popsány v 5.2 a 5.3.

Derivate (syntaktické struktury) reprezentující diatezi první instance jsou východiskem pro sekundární diatezi druhé instance: dochází při ní k odsunutí participantů „recipient“ a „iniciátor“ z pozice S_{nom} derivovaných struktur sekundární diateze první instance. Syntaktické struktury představující diatezi druhé instance však už neobsahují pozici pro odsunutý „recipient“ nebo „iniciátor“, nelze je proto lexikálně specifikovat, a jsou tedy v těchto strukturách dekonkretizovány (anonymizovány nebo generalizovány).

Základní prostředky sekundární diateze druhé instance jsou: reflexivní forma slovesná, transponované užití 3. os. pl. a transponované užití ostatních forem morfologické kategorie osoby, aplikované na konstrukce se sekundární diatezí první instance, které tak představují výchozí diatezi pro odvozené diateze druhé instance. Jak vyplývá z výkladů v 5.15, jsou právě tyto prostředky svými sémantickými distinktivními rysy vhodné nejen pro odsunutí, ale zároveň pro dekonkretizaci participantu, zaujímajícího v GVV ZVS i struktur s diatezí první instance pozici S_{nom}.

6.1 Typ Recipient – Patiens

Výchozí diateze pro derivaci typu Recipient-Patiens představují struktury se sekundární diatezí první instance (Agens — Recipient) typu B, v nichž participant „recipient“ zaujímá pozici S_{nom}. Obecně ji lze demonstrovat strukturou:

(279) *Někdo měl || dostal od někoho || někým přiděleno něco.*

Ve struktuře představující diatezi druhé instance se recipientní participant (*někdo*) odsouvá z pozice S_{nom} pomocí těchto základních konstrukcí:

(a) Konstrukce s reflexivní formou slovesnou sloves *dostat* a *mít* + participium trpné.

Korektní je reflexivní forma slovesná u slovesa *dostat*, méně korektní je tato forma u slovesa *mít*, jak vůbec vyplývá z výkladů v 5., kde se připomíná, že predikáty statické, zvláště vyjadřující relaci kvalifikace a příslušnosti (*být, mít*) v češtině tvoření těchto forem nepřipouštějí. Uvádíme proto její užití v daném případě s hvězdičkou.

Sekundární diateze druhé instance realizovaná konstrukcí s reflexivní formou slovesnou sloves *dostat/mít* + participium trpné umožňuje, aby se do pozice S_{nom}, uvolněné odsunutím „recipientu“, dostal participant „patiens“, pokud je v sémantické struktuře věty implikován a pokud je v pozici S_{acc}.

(280) *Když se dostane | *má přidělena někým vlastní pracovna, to se dobře plní úkoly.*

V případě, že sémantická struktura věty participant „patiens“ neobsahuje vůbec nebo zaujímá jinou pozici než S_{acc}, jsou výsledkem diateze druhé instance syntaktické struktury, které syntaktickou pozici S_{nom} (podmětu) neobsahují, tedy struktury tradičně chápané jako věty jednočlenné:

(281) *Tam se dostane vždycky vynadáno.*

(b) Konstrukce s transponovaným užitím 3. os. pl. slovesa *mít* + participium trpné:

(282) *Všude už měli rozsvíceno.*

(283) *Jaselskou už měli opravenou loni.*

(c) Konstrukce s transponovaným užitím ostatních forem morfologické kategorie osoby sloves *dostat* / *mít* + participium trpné:

(284) *Když mám (dostanu) // máš (dostaneš) přidělenou vlastní pracovnu, to se jinak bádá.*

6.2 Typ Iniciátor – Patiens

Výchozí diatezi pro derivaci typu Iniciátor-Patiens představují struktury se sekundární diatezí první instance (Agens – Iniciátor) typu C, v nichž participant „iniciátor“ zaujímá pozici S_{nom} . Obecně ji lze demonstrovat strukturou:

(285) *Někdo dal/nechal někomu // pro někoho někým // od někoho udělat něco.*

Ve struktuře představující diatezi druhé instance se participant „iniciátor“ (*někdo*) odsouvá z pozice S_{nom} pomocí těchto základních konstrukcí:

(a) Konstrukce s reflexivní formou slovesnou sloves *dát* (*nechat*) + infinitiv

Při odsunutí participantu „iniciátor“ z pozice S_{nom} derivované struktury s diatezí první instance se do této pozice přesouvá participant „patiens“:

(286) *Tak to vypadá. Když se dá (nechá) pro děti místo školky postavit plošná várna, pak se matky nemohou včas zapojit do pracovního procesu.*

(b) Konstrukce s transponovaným užitím 3. os. pl. sloves *dát* (*nechat*) + infinitiv

Tato konstrukce vylučuje při dekonkretizaci aspekt zevšeobecnění, neboť jak vyplývá z výkladů v 5.14, je příznaková ve smyslu /+neinkluzivnost/, tj. vylučuje z potenciálních „iniciátorů“ mluvčího nebo adresáta:

(287) *Divím se, že ho za takovou maličkost dali (nechali) vyhodit z kolejí.*

(c) Konstrukce s transponovaným užitím ostatních forem morfologické kategorie osoby slovesa *dát* (*nechat*) + infinitiv

(288) *Co se rozčiluješ! Když (si) dám (nechám) // dáš (necháš) opravit televizor neodborníkem // od neodborníka, pak není divu, že se brzy pokazí.*

